

نگهبانان ۸۵ساله کوهسنگی

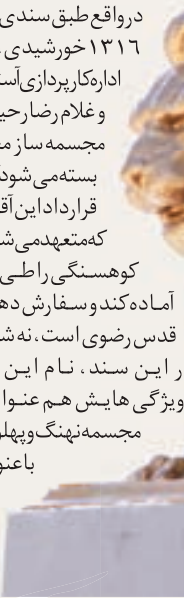
لیلا کوچک‌زاده

بی‌گمان یکی از خاطره‌انگیزترین عکس‌های آلبوم مشهدی‌ها، شیرهای یال‌دار کوهسنگی است؛ محافظان طلایی این بوستان محبوب مشهدی‌ها که ۸۵سال است روی پله‌های سنگی ایستاده‌اند. آن‌ها همراهان دیگری هم داشته‌اند که زمانی دور تادور استخر جانمایی شده بودند، مثل مجسمه نبرد پهلوان و نهنگ (گرشاسپ و تمساح) که در ست پایین پای شیرها در حوضچه کوچک تری قرار گرفته بوده و در معدود عکس‌های مردم هم باقی مانده‌اند. در هر صورت شانس یارمان شده است که هنوز هم می‌توانیم با شیرهای شهرنشین کوهسنگی دم‌خور باشیم. در این گزارش با بررسی چند سند قدیمی به دست آمده از مرکز پژوهش‌های آستان قدس رضوی، اطلاعاتی تازه درباره سازنده و تاریخ دقیق ساخت مجسمه‌های کوهسنگی که احتمالاً تعدادشان به ۲۰ عدد می‌رسیده است، به دست آورده ایم. همچنین با حمید عرب‌لین، پیشکسوت هنر عکاسی مشهد که تعداد عکس‌ها و خاطراتش از بوستان کوهسنگی بی‌شمار است، به‌گپ و گفت نشستیم.

درباره سفارش دهنده مجسمه‌های کوهسنگی

شهردار میلان یا آستان قدس رضوی؟

در روایت‌هایی که درباره تاریخ کوهسنگی نقل شده، عنوان می‌کنند که شیرهای یال‌دار کوهسنگی هدیه شهردار میلان در سال ۱۳۰۶ خورشیدی به شهرداری مشهد است، اما سندهای مرکز پژوهش‌های آستان قدس، چیز دیگری نشان می‌دهد.

درواقع طبق سندی به تاریخ ۲۳ تیر ۱۳۱۶ خورشیدی، قراردادی بین اداره‌کارپردازی آستان قدس رضوی و غلام‌رضارحیم‌زاده ارژنگ، مجسمه‌ساز معروف پایتخت، بسته می‌شود که به موجب این قرارداد این آقای ارژنگ است که متعهد می‌شود مجسمه‌های کوهسنگی را طی دوماه بسازد و آماده کند و سفارش دهنده هم آستان قدس رضوی است، نه شهردار میلان.

در این سند، نام این مجسمه‌ها با ویژگی‌هایش هم عنوان شده است: مجسمه نهنگ و پهلوان که باین مردم باعنوان گرشاسپ و

روایتی درباره ۲ پسرخاله مجسمه‌ساز

از شیرهای مسی تهران تا شیرهای کوهسنگی مشهد

احتمالاً برایتان جالب است که بدانید نمونه شیرهای کوهسنگی مشهد را در تهران هم می‌توان دید و جالب‌تر اینکه سازنده این مجسمه‌ها یک نفر بوده است. یعنی مرحوم غلام‌رضارحیم‌زاده ارژنگ. در سال ۱۳۱۵ خورشیدی، تندیس نبرد گرشاسپ باژده‌ها، و چهار شیر غران، در میدان باغشاه تهران (حر کنونی) جانمایی می‌شود. یک سال بعد هم در مشهد، مجسمه نبرد گرشاسپ و تمساح، و دو شیر یال‌دار، در کوهسنگی جانمایی می‌شود. مجسمه‌ها از نظر ظاهری شباهت بسیاری به یکدیگر

پای‌خاطرات حمید عرب‌لین از کوهسنگی

مردم برای عکس گرفتن صف می‌کشیدند

حمید عرب‌لین را باید بخشی از تاریخ مصور هنر عکاسی در مشهد دانست. او نزدیک به ۶۵سال در حوزه عکاسی زیارت، انقلاب اسلامی و گردشگری با محوریت بوستان کوهسنگی فعال بوده است.

او می‌گوید: اگر اشتباه نکنم، اولین آجرهای تالار پذیرایی کوهسنگی را در سال ۱۳۰۶ بنا کردند و در هزاره سوم فردوسی، هم‌زمان با دیگر بناهای مشهد مانند بیمارستان امام‌رضا^ع و ساختمان هلال احمر، این مجموعه هم افتتاح شد. سالن پذیرایی را که از مقابل مانند یک کشتی در آب به نظر می‌رسد، در کنار استخر بزرگ ساختند و سال‌ها بعد در کنار استخر تعدادی مجسمه هم برپا شد. آن‌طور که عرب‌لین از حدود ۵۰سال قبل در خاطر دارد، عکاسان مشهدی، کوهسنگی را یک سال برای عکاسی از شهرداری اجاره می‌کردند. او تعریف می‌کند: در شهرداری برای اجاره کوهسنگی مزایده

نمایی از شیرهای کوهسنگی و مجسمه گرشاسپ و تمساح؛ دهه ۴۰ قرن ۱۴ خورشیدی

تمساح‌ساخته می‌شود، به ارتفاع دو متر و نیم بارنگ برنزی، دو عدد گلدان بزرگ با ارتفاع صد سانتی‌متر و رنگ سربی، چهار عدد ابوالهول هر یک به ارتفاع ۹۵ سانتی‌متر به رنگ مسی، دو عدد مجسمه فواره حوض برای کنار استخر با ارتفاع دو متر و نیم و به رنگ مسی، دو عدد مجسمه پهلوان در حال ورزش به رنگ مسی، چهار عدد شیر یال‌دار به اندازه شیرهای جلوبه رنگ برنزی، شش عدد پیکر هر کدام به ارتفاع ۱۸۰ سانتی‌متر به رنگ نقره برای پایه‌های چراغ. البته ما تعداد دقیق مجسمه‌هایی را که در نهایت در کوهسنگی جانمایی می‌شود، به‌طور دقیق در سندها نیافتیم. در این سند ارژنگ متعهد می‌شود که مجسمه‌ها را با بهترین بتن آرمه و بهترین نکات فنی حاضر کند و تحویل دهد. در عوض کارپردازی آستان قدس هم تعهد می‌دهد مبلغ ۴۰ هزار ریال قیمت مجسمه‌های گفته شده را با اقساط بپردازد و مصالحتی را که رحیم‌زاده در مشهد لازم دارد، به‌نرخ روز تهیه‌کنند و به‌موقع برسانند. همچنین ارژنگ تعهد می‌کند تا یک‌سال هر گونه عیب و نقصی در مجسمه‌های مزبور پیدا شود، به‌خرج خود رفع کند؛ در غیر این صورت، کارپردازی مجاز خواهد بود عیوب آن‌ها را رفع و

خرج انجام عمل‌را از ارژنگ دریافت کند. در نهایت این قرارداد به امضای رئیس کارپردازی آستان قدس، متصدی بودجه، رئیس اداره ساختمان، رئیس اداره حسابداری آستان قدس و نایب‌تولیت عظمی و غلام‌رضارحیم‌زاده ارژنگ رسیده است. آقای ارژنگ خوش قول است و دوماه بعد در تاریخ ۲۴ شهریور ۱۳۱۶ خورشیدی، مجسمه‌ها را تحویل می‌دهد. در این میان اما در نامه‌ای به تاریخ ۲۹ شهریور همان سال عنوان شده است که چون چهار عدد شیر یال‌دار فوق‌العاده کوچک است، به جای آن‌ها چهار عدد مجسمه پیکر شبیه همان شش پیکری که ساخته‌اند، تهیه‌کنند و تا کارگرایشان در مشهد حضور دارند، برای نصب آن‌ها اقدام کنند.

اما در آخرین سندی که ما درباره مجسمه‌ها به دست آوردیم و تاریخ آن ۲۶ اردیبهشت ۱۳۱۷ است، عنوان شده که مجسمه‌های اطراف استخر کوهسنگی دچار ایراد شده است و نیاز به بازدید دارد؛ یکی گلدان جلو عمارت که از چند جا آب تراوش می‌کند و دیگری دم‌های شیرهای یال‌دار دوطرف استخر که ترک خورده‌اند و معلوم نیست اثر برودت است یا حرارت.

حالا مرادژده‌ها کاش میدان‌حر (تندیس گرشاسپ باژده‌ها به این اصطلاح معروف است) که آن را نماد جنگ خیر و شر می‌دانند، همچنان در میدان‌حر تهران باقی‌است. شیرهای مسی‌اش اما در سال‌های پایانی دهه ۵۰ خورشیدی آسیب می‌بینند و در دهه ۸۰ دوباره توسط حسن ارژنگ نژاد که خود در نوجوانی در ساخت شیرها مشارکت داشته است، ساخته می‌شوند.

بماند که سال گذشته، دوباره شیرها به دلیل مرمت تخریب‌آما به سرعت شیرهای جدید جایگزین آن‌ها شدند. در هر صورت تندیس میدان‌حر تهران که نشانی از تندیس پهلوان و نهنگ کوهسنگی مشهد را دارد، بخشی از تاریخ اسر اپا نگه داشته است. در کوهسنگی هم شیرهای یال‌دار حافظ تاریخ رفته بر این بوستان هستند.

تصویری از غلام‌رضارحیم‌زاده ارژنگ

کارت‌پستالی از ماتحویل می‌گرفتند اما بسیاری از عکس‌هایی که در دوربین عرب‌لین ثبت شده است، عکس مردم در کنار مجسمه‌ها ست. او می‌گوید مردم برای هر یک از مجسمه‌ها اسمی گذاشته بودند و از آن‌ها می‌خواستند مجسمه‌ها توی عکشان باشند. البته او خودش هم به مردم پیشنهاد قاب مناسب برای عکاسی می‌داده است. یکی از این پیشنهادها جلو همان مجسمه «گرشاسپ و تمساح» عنوان می‌کند و می‌گوید: طرف را کنار حوض پایین (الان این حوض جمع شده است) می‌نشاند م. توی قاب، هم عکس گرشاسپ دیده می‌شد و تمساح و هم

عکس یادگاری محمدعلی‌بنی‌اسدی، نقاش و تصویرگر مطرح و استاد دانشگاه از دوران کودکی او با یکی از شیرهای سنگی کوهسنگی

یادی از اتوبوس‌رانی و بلیت‌های کاغذی

سینا صابری تاریخ‌نگار

پس از آنکه معین‌التجار در شهر رشت، اولین وسیله حمل‌ونقل عمومی شبیه اتوبوس‌های امروزی را خریداری و از آن استفاده کرد، این وسیله را به تهران انتقال داد و در برخی مسیرهای شهری به جابه‌جایی مسافران پرداخت.

در دوره قانون‌گذاری ششم مجلس شورای ملی، قانون «اجازه اتوبوس‌رانی تهران و شمیران به کمیانی تجارتی دانمارکی» در ۲۵ دی ۱۳۰۵ خورشیدی به تصویب رسید.

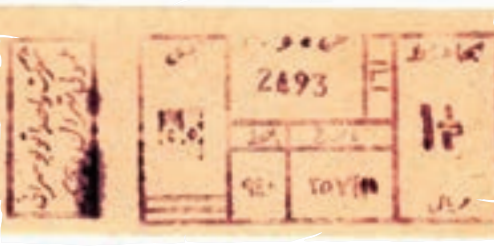
- اتوبوس‌رانی از تصویب تا یک نهاد رسمی

با گذشت زمان و افزایش جمعیت که در نتیجه آن، نیاز به حمل‌ونقل بیشتر احساس شد و از طرفی، مشکلات مختلفی از قبیل نبود نظم و ترتیب ویژه، نظافت‌نشدن اتوبوس‌ها، ناآشنایی رانندگان با فرهنگ رانندگی، بی‌توجهی به قوانین بروز پیدا کرد، شکل‌گیری یک نهاد رسمی ضروری می‌نمود.

کما اینکه عطاءالملک روحی، از نمایندگان مجلس، در جلسه ۳ تیر ۱۳۲۹ مجلس، درباره وضعیت اتوبوس‌های آن دوره می‌گوید: «آقا این‌ها مناسب پایتخت کشور ایران نیست. امروز این وسایل نباید در تهران باشد. بروید ببینید در جاهای دیگر که از مابه‌مراتب ملت‌های کوچک‌تر و وامانده‌تر هستند، حمل‌ونقلشان را تماشا کنید، مال ما راهم ببینید، خیلی فرق دارد... امروز بدترین وضع و خراب‌ترین وضع، وضع فعلی اتوبوس‌رانی پایتخت کشور شاهنشاهی است. شاید اغلب آقایان اتوبوس سوار شده‌اند و می‌دانند که چه عیوبی دارد. تمام عمل‌جات آن بی‌ادب هستند، این‌ها برای یک‌ریال کورس می‌گذارند آدم زیر می‌کنند. امروز این همه می‌کشند، ما ندیدیم یک بار هم اعلام‌کنند چند نفر این‌ها را مجازات کرده‌اند... امروز در تمام مملکت اتوبوس‌رانی هست، و البته وقتی که وضعیت تهران این‌طور باشد جاهای دیگر هم تکلیفش خیلی معلوم است... یک شاسی خریدن یک اطاق رویش گذاشتن، یک مشت تخته، این اتوبوس نیست.»

بالاخره ۱۶ بهمن ۱۳۳۱ آیین‌نامه اجرایی قانون تأسیس شرکت اتوبوس‌رانی عمومی در مجلس شورای ملی تنظیم‌وروز ۳۱ فروردین ۱۳۳۲ به تصویب هیئت‌وزیران رسید.

- ورود بلیت‌ها به سامانه اتوبوس‌رانی

در این زمان بود که بلیت‌های فلزی که از آن‌ها با نام «ژتون» یاد می‌شود، مورد استفاده قرار گرفت و باجه‌های فروش بلیت از این زمان آغاز به‌کار کرد. بلیت‌های فلزی به شکل سکه ضرب می‌شد و هر یک از خطوط اتوبوس‌رانی، بلیت‌هایی با طرح‌ومشخصات مخصوص خود داشت، برای مثال شرکت‌های اتو نادری، تهران ترافیک، اتومولوی نو، اتوعدل، رأفت، اتوشاهینور، اتو، بهارستان، هر یک بلیت‌اختصاصی خود را ضرب‌مردم از آن‌ها استفاده می‌کردند.

سرانجام در دولت حسین علاء و در ۲۵ فروردین ۱۳۳۵ با ادغام شرکت‌های اتوبوس‌رانی خصوصی در شهر تهران «شرکت واحد اتوبوس‌رانی تهران و حومه» به عنوان اولین شرکت سهامی اتوبوس‌رانی ایران و با سرمایه ۲۰ میلیون تومان به ثبت رسید که ۵۱ درصد سهام آن متعلق به شهرداری بود و ۴۹ درصد دیگر به اتوبوس‌داران تعلق داشت.

اتوبوس‌داران به این مسئله اعتراض کردند و دست به اعتصاب زدند اما دولت زاهدی به زور متوسل شد و این طرح را به اجرا درآورد. شرکت واحد اتوبوس‌رانی تهران و حومه باره‌اندازی خط یک در ۱۴ تیر همان سال و نرخ بلیت کاغذی یک و نیم ریالی آغاز به‌کار کرد.

پس از گذشت مدتی و در سال ۱۳۳۷ به دلیل آنکه اقساط اتوبوس‌های وارداتی از سوی صاحبان اتوبوس پرداخته‌نشند و بهای بلیت‌ها را افزایش داده بودند، اتوبوس‌رانی به شکل کاملاً دولتی درآمد و در اختیار شهرداری قرار گرفت و برای آنکه اعتراضات کنترل شود، رئیس شهر بانی با حفظ سمت به مدیرعاملی موقت این نهاد منصوب شد.

با نگاهی به بلیت‌های کاغذی باقی‌مانده از آن دوران می‌توان سه دوره مختلف (سه نسل) برای این نوع از بلیت‌ها تعریف کرد.

نسل اول از آنجا آغاز می‌شود که بلیت‌های فلزی (ژتون‌ها) با همان نام و بهای در نظر گرفته شده شرکت مختص خود به شکل کاغذی تبدیل می‌شوند، چنان‌که در بلیت‌های فلزی و کاغذی «شهرآرا» این موضوع انعکاس یافته است.

مرحله دوم مربوط به بلیت‌هایی است که از تیر ۱۳۳۵ به چاپ رسیده‌اند؛ بهای این بلیت‌ها، یک و نیم، دو، دو و نیم، سه تا شش ریال است و همه مشخصات اعم از قیمت، تاریخ چاپ، شماره خط و سایر مشخصات روی آن درج می‌شد.

در مرحله سوم و نهایی، بلیت همان شکلی را پیدا کرد که امروزه بسیاری از مردم در خاطر دارند. بلیت‌های کاغذی با بهای ۲ریال در تهران منتشر می‌شد. همچنین بر اساس آنچه روی اولین بلیت‌های کاغذی مشهد چاپ شده، تأسیس «سازمان اتوبوس‌رانی مشهد و حومه» در سال ۱۳۴۴ و قیمت بلیت‌ها ۲ریال بوده و در ادامه سیر صعودی گرفته است و در نهایت با روی کار آمدن بلیت‌های الکترونیکی، عمر این اسناد تاریخ ایران هم به پایان رسید.

منابع:
قانون تأسیس شرکت اتوبوس‌رانی عمومی،
مشروح مذاکرات مجلس سنا، دوره یک

باسپاس از:

کلیفچه‌پهنگیبری

کلاته،

سید مهدی

سید قطعی،

محمدنظرزاده،

راحله یگانه و

علی سلیمانی

در مرکز اسناد آستان قدس رضوی